

זיוה שמיר

המוזה קלת הכנפיים : על פזמוניו של נתן אלתרמן האם אפשר שלא להתאהב? על הפזמון "אתה חיפית לי"

יעקב טימן כ"יהודי קווקז" מתוך הצגת "חוזרים בתשובה" תיאטרון המטאטא, 1939. מתוך ויקיפדיה.

שירים-פזמונים של נתן אלתרמן ומשה וילנסקי "אתה חיפית לי" נכתב לתוכנית ל"ט של תיאטרון "המטאטא" ("שמע קולנו", מופע הבכורה ביום 21.12.1935). זהו דואט של סעדיה וחיבה – בחור בן העדה התימנית ובחורה יהודייה מפולין – שאותו ביצעו על במת "המטאטא" השחקנים יעקב טימן וקטיה בת-הרים.

בתוכנית המופע "שמע קולנו", המובאת בפירוט בחלק א' של הספר "פזמונים ושירי זמר" (שבעריכת מנחם דורמן), שיר זה אינו נזכר כלל. הוא גם אינו כלול משום-מה בין השירים שבשני חלקיו של הספר. ואולם, מצויות הקלטות אחדות שלו – ישנות וחדשות כאחת. השיר בן שמונת הבתים בנוי מארבעה צמדי-בתים. הוא נפתח בשני בתים מפי חיבה, שאחריהם מובאים שני בתים מפי סעדיה, וחוזר חלילה:

הנה העיר את אורותיה כָּבֵר הַדְּלִיקָה.
הַאֲנָשִׁים הוֹלְכִים וְלֹא יוֹדְעִים לָאֵן.
הֵה, כְּמָה רַע לָהֶם לַחַיּוֹת פֶּה בְּרַחוּב דְּזַ"קָּה,
וְכַמָּה הֵם רוֹצִים לְהַמְלִט מִכָּאן !

אַתָּה הָיִיתָ פֶּה רַחוּק מִפֶּה, סְעֵדְיָה,
אַבְּל קוֹלְךָ אֵלַי הִגִּיעַ עַד הַלוֹם,
שְׁמַעְתִּי כְּבֵר אוֹתוֹ... אוֹלַי הָיָה בְּרִדְיוֹ...
וּמִי יָדַע – אוֹלַי הָיָה זֶה בְּחִלוֹם.

תְּבוֹאֵי עֲמָדִי. בֵּיתִי כְּבֵר מִחֶכָּה לָךְ.
עַל הַגְּזוּזוּטְרָה תִּשְׁבִּי אֲצִלִּי כְּמוֹ בַת מְלֶךְ.
מְלַמְעֵלָה אֶפִּירְיוֹן וְלִרְצָפָה שְׁטִיחַ
וּמְמוֹלֶךְ – כְּנָה מִיִן גְּדֹל אַבְטִיחַ !

וּמִסְבִּיב לָךְ יַעֲמָדוּ עֲשָׂרִים כּוֹשִׁים
רַק לְגֵרֶשׁ מִמֶּךָ זְבוּבִים וַיִּתּוֹשִׁים
וּפִטְיוֹנִים לָךְ יִשִּׁירוּ יוֹם וָלַיִל
כְּאַלֶּה הַחַיִּים בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל !

אַתָּה חִפִּיתָ לִי לֵיד בֵּית הַחֲרָשֶׁת.
אַתָּה נִשְׁבַּעְתָּ לִי הַיּוֹם בְּאֵלֵהֶם.
אַתָּה הִבְטַחְתָּ לִי לְתַת שְׁמִחָה וְאַשֶּׁר
וְנַעֲלִים זוּג עַל עֵקְבִים גְּבוּהִים.

אַבְּל הֵנַח נָא לִי וְאֵל נָא תֵּאֱהַבְנִי.
אוֹתִי הִרְגִּילוּ רַק לְפִלִּירְטִים לְהַקְשִׁיב.
הֵאֱהָבָה, סְעֵדְיָה, רַחוּקָה מִמְּנִי
כְּמוֹ שְׁוֹרְשָׁה רַחוּקָה מִתַּל-אַבִּיב.

אַל תִּדְבְּרִי כְּזֹאת, אֵל תִּתְעַצְּבִי, חִבִּיבָה.
נִסַּע בְּיַחַד שְׁנַיִם-שְׁנַיִם תַּל-אַבִּיבָה.
שֵׁם הַתְּמָר עוֹלָה, שֵׁם תְּאֵנָה פּוֹרַחַת,
הֵאֱהָבָה נִדְבַקְתָּ שֵׁם כְּמוֹ קַנְדַחַת.

כְּשִׁירַח מִשְׁתַּפֵּךְ עַל פְּנֵי הַיָּם,
וּפְרִדְסִים נוֹתְנִים רִיחוֹת... יִמַח שְׁמֵם... !
וְהַחֲמוֹר נוֹעַר בְּקוֹל קוֹרַע לֵב...
הֵאֵם אֶפְשָׁר, בְּתִי, שְׁלֹא לְהִתְאַהֵב... ?

הבדלים מגדריים ומנטליים מפרידים בין סעדיה לחביבה: היא רואה ביחסים שביניהם פלירט בר-חלוף (1) ולא מערכת-יחסים יציבה שעשויה להובילה לקשר רציני ובר-קיימא. לכל היותר, כך היא מהרהרת בלב, תתגלגל לידה, בעקבות פרשת האהבהבים המזדמנת הזאת, איזו מתנה יקרת-ערך, שהבטיח לה המחזור הנלהב כדי לקנות את לבה.

הגבר, לעומת זאת, תלוש מהמציאות, מדמיין סצנות אהבה רומנטיות בנוסח "אלף לילה ולילה". הוא התאהב עד מעל לראשו בבת-זוגו – פועלת פשוטה בבית-חרושת – ומבטיח לה שיהפכנה בן-לילה לנסיכה אם אך תיענה לחיזוריו ותיאות לבוא אתו לביתו ("תבואי עמדי. ביתי כבד מחפה לך. / על הגזוזטרה תשבי אצלי כמו בת מלך").

כמו בפזמון האלתרמני "רינה", האישה פרקטית ומתאוה לטעום ללא דיחוי מהנאות העולם-הזה. הגבר הלהוט, לעומת זאת, מרחף בשפירר עליון, ומוכן להוריד למען אהובת-לבו את השמיים לארץ. ואולם, האישה מורידה את המחזור הנלהב מן העננים אל קרקע המציאות, ומזכירה לו את הבטחתו, המופשטת והמוחשית כאחת: לתת לה "שמחה ואשר / ונעלים זוג על עקבים גבוהים" (בדגש על הסיפא) (2).

בשירו הגנוז "ניחוח אשה" שם אלתרמן בפי הגבר, המוקסם מן האישה, את המילים: "כמה טוב על פני אספלט להדרס / בכזב צועד על עקבים גבוהים" (הכרזה המזכירה את הכרזתו של האוהב הכנוע בסוף השיר הידוע "פגישה לאין קץ" בדבר נכונותו ליפול פצוע ראש כדי "לקטוף" חיוך מאהובתו הבלתי-מושגת). לא אחת הגבר המאוהב בשירי אלתרמן מרקיע שחקים בדמיונו, ומתרפס לפני האהובה הנחשקת, אף מוכן להיות עפר לכפות רגליה (ולפעמים להפך: יש שהאישה בשירי אלתרמן מוכנה להיות שפחתו הנרצעת של אהוב-לבה).

אלתרמן רמז כאן כמדומה בין השיטין שאהבתו של סעדיה לחביבה אינה אהבה של ממש (love) אלא התקסמות בת-חלוף (infatuation) – שתפוגג ותימוג עד מהרה כמו אהבתם של גיבורי "חלום ליל קיץ". כזכור, המחזה השייקספירי מראה שבעת התעוררות היצרים, בעיצומו של ליל ירח קיצי, אפוף ניחוחות של פריחה, גם חמור-חמורתיים יתגלה כגבר מושך מן הבחינה הפיזית, לפחות עד לרגע ההתפכחות מן האשלייה (אפשר שמשום כך נזכרים כאן בדברי סעדיה גם הירח וגם נעירת החמור).

מבלי שהדברים ייאמרו במפורש, ניכר שלפנינו שיר של קיץ: מסיפורי סעדיה עולים ובוקעים תיאוריו של קיץ ישראלי ב"כרם התימנים": ישיבה על הגזוזטרה מתחת לאפיריון מצל, אבטיח, מניפות לגירוש זבובים. חביבה שעומדת על קרקע המציאות ואינה רואה בקשר שבין שלה עם סעדיה יותר מ"פלירט" שומעת ממנו שבתל-אביב "האֶהְבָּה נְדַבְקָת שֵׁם כְּמוֹ קְדַחַת" (המילה "קדחת" רומזת למחלה ולמחסור, אך גם למהירות הקדחתנית שבה נוצר הקשר בין השניים ולבולמוס התשוקה הבלתי-נשלט שתקף את סעדיה).

"שם התמר עולה", כך מתאר סעדיה הפנטזיונר את המציאות התל-אביבית – ובדבריו טמון רמז לעליית "אעלה בתמר" (הלא היא העלייה הראשונה של יהודי תימן בשנת 'אעלה בתמר' = תרמ"ב [1882]), שאנשיה התיישבו בחלקם בשכונת "כרם התימנים" שמחוץ ליפו שנות דור ויותר לפני ייסוד העיר תל-אביב).

גם פריחת התאנה המובטחת בדברי סעדיה היא תופעת טבע קצרה ואנומלית שאלתרמן האגרונום הכיר אותה בלי ספק: לתאנה אין פריחה של ממש ופרייה הוא למעשה פרח שהתעוות, וראו על כך ברשימה "היכן מתחבאת פריחת התאנה." (3).

גם בערך המילוני על התאנה נכתב ש"פרי התאנה [...] אינו אלא פרי מדומה. למעשה אנו אוכלים את התפרחת (אסופת פרחים) של התאנה הנקראת 'פגה'". ייתכן שאלתרמן רמז שלפנינו זוג מוזר ואנומלי, שאהבתו היא התקסמות קצרת-מועד – תופעה של התלהטות יצרים אוֹבססיבית שתחלוף עד מהרה מבלי שתישא פרי של ממש. (4).

בשיר "לבדך" ("כוכבים בחוץ") תיאר אלטרמן את פריחתם הלבנה של עצי הדובדבן. גם כאן יכול היה לתאר את פריחת הדובדבן או את פריחת השקדייה, ששתיהן נראות כמו שמלת כלולות מפוארת ומתאימות לשיר רומנטי שעניינו אהבה שתוליך אולי לנישואים. ואולם, המשורר-האגרונום ביקש לתאר כאן כאמור תמונה קיצית כב"חלום ליל קיץ", ועל-כן חיפש ומצא במקום הדובדבן והשקדייה את עץ התאנה – עץ ה"פורח" ומניב בחודשי הקיץ.

ברור אפוא שעלילת השיר מתרחשת בקיץ, אך נשאלת השאלה: היכן היא מתרחשת? האם חביבה עובדת בבית-חרושת באיזו עיר-עולים המרוחקת מתל-אביב, ומעלה זיכרונות מעיר הולדתה בפולין? אם כן, מדוע סעדיה מבטיח לה "נִסֵּעַ בְּיַחַד שְׁנַיִם-שְׁנַיִם תֵּל-אָבִיבָה" (ואינו משתמש במילים המתבקשות: "נִסֵּעַ בְּיַחַד שְׁנַיִנוּ תֵּל-אָבִיבָה")? האם עלילת השיר מתרחשת בוורשה? ואם כן, מה לסעדיה בוורשה?

השיר מעמיד לפנינו כמה וכמה אמירות חידתיות, שקהל הצופים בתאטרון "המטאטא" הבינו אותן כנראה ללא פירושים מיותרים, אך בימינו-אנו הן תובעות הבהרה. עליו להודות שלא בנקל הגעתי להבנת הסיטואציה המתוארת בשיר "אתה חיכת לי". נדרש לי מסע חיפושים נפתל שהוביל אותי אל הסיבות והנסיבות שהולידו את השיר.

ובכן, בשנות השלושים שלחו מוסדות היישוב צעירים רווקים בעלי דרכון ארץ-ישראלי (פלשתיני) לפולין כדי שיביאו משם צעירות יהודיות, ישאו אותן בנישואים פיקטיביים (שעתידים היו להתבטל עם בוא הזוגות ארצה), וזאת כדי לערוך – בתחבולות רמייה שהערימו על שלטונות המנדט – מבצע הצלה מהיר שיחלץ נשים מן הסכנות שלתוכן נקלעו עקב המצב הקשה בפולין, (האפשרות ההפוכה – שליחתן של צעירות ארץ-ישראליות לפולין כדי לחלץ גברים על-ידי נישואים פיקטיביים – לא היתה בת-ביצוע באותם ימים עקב אמות-המידה השמרניות ששררו ב"יישוב").

באמצע שנות השלושים היו פה ושם צעירים שראו בהצעתם של מוסדות היישוב דרך קלה להתפרנס. הם נסעו פעמים אחדות כדי להביא "כלה", וקיבלו בכל פעם חמש לירות (לשם השוואה, באותם ימים היה סכום זה מחציתה של משכורת חודשית של עובד בחברת החשמל). בספר לזכרו של מרה (מרדכי גלילי) מקיבוץ נירים מסופר על חבר קיבוץ שנשלח לפולין ב-1934 עם דרכון פלשתיני להביא את "אשתו" שממנה עתיד היה להשתחרר מיד עם שובו ארצה, וכך תואר המבצע:

"נישואים פיקטיביים היו פרוצדורה מקובלת אז. [...] לאחר הגעתם לארץ וקבלת האזרחות הארץ ישראלית, טוליה התגרש וקיבל תעודת רווק. באותה תקופה באמצע שנות השלושים, היו כמה תימנים בארץ שמדי פעם היו נוסעים לפולין, מתחתנים באופן פיקטיבי עם יהודיות פולניות ועולים איתן לארץ, תמורת שכר ממוסדות היישוב. היה שיר הומוריסטי על עניין זה: 'לְמָה לִי לְעֵבֶד וְלָמָּה לְהִזְעֵ, / אֶסַּע לְפּוֹלְנָה אֶתְחַתֵּן עִם שְׂכַנְזִיָּה / חֲמֵשׁ לִירוֹת אֶקְבֵּל, / אֶשְׁלַח אוֹתָהּ לְעֵזְאֵל / לְמָה לִי לְעֵבֶד וְלָמָּה לְהִזְעֵ'."

ב"זמרשת" (פרויקט חירום להצלת הזמר הארצישראלי המוקדם) כלול נוסח מתון ו"מכובד" קצת יותר של שיר זה מן החמשיר שלעיל, תחת הכותרת "מה לי דרוש":

מָה לִי דְרוֹשׁ וּמָה לִי נְחוּץ	לְמָה לְעֵבֵד וְלְמָה לְהִזְיֵעַ	מָה לִי עוֹד אֶלֶף וּמָה רַבָּבָה
כְּשֶׁאֲנִי חֹבֵר בְּקִבּוּץ	תִּסַּע לְפּוֹלְנִיָּה תְּבִיא שְׁכֻנָּזָה	כִּי לְבִי מֵת מֵאַהֲבָה
עוֹד לִילָה, עוֹד לִילָה,	עוֹד לִילָה, עוֹד לִילָה,	עוֹד לִילָה, עוֹד לִילָה,
עוֹד לִילָה, עוֹד לִילָה.	עוֹד לִילָה, עוֹד לִילָה.	עוֹד לִילָה, עוֹד לִילָה.

על כן סעדיה אומר לחביבה שהם יסעו תל-אביבה "שְׁנַיִם-שְׁנַיִם" (שפן הם עתידים לעלות על האונייה שתביאם לארץ-ישראל בזוגות כבסיפור תיבת נוח). מוסדות היישוב נהגו לשלוח קבוצה של צעירים רווקים, כדי שצעירים אלה יחזרו ארצה כזוגות נשואים, ולא שלחה אותם למשימה זו אחד-אחד.

השיר מתרחש אפוא בוורשה, שיהודיה חיו באותה עת כבגיהנום עלי אדמות ושיוועו לעזרה ולהצלה. בין 1935 ל-1937 התרחשו בעיר 500 תקריות אנטישמיות שבהן נרצחו 79 יהודים. חנוונים יהודיים סבלו מאלימות וחנויותיהם נבזזו. עקב השפל הכלכלי הגדול ששרר באותה עת בפולין, הצטמצמה רמת חייהם של היהודים, והגיעה לרמה הנמוכה ביותר בכל רחבי העולם היהודי דאז. רחוב דז'יקה, הנזכר בשיר, שהיה מאוכלס ביהודים רבים, הוא רחוב שלימים נכלל בגבולות "גטו ורשה".

הסופר יוסף הייבלום, יליד ורשה, שהיה חבר בצוות הסופרים שחיבר את המערכון "שְׁמַע קולנו" (כרשום על-גבי כרזת המערכון של תיאטרון "המטאטא" השמורה בבית הספרים הלאומי) פירסם בשנת 1944 ספר זיכרון בלשון יידיש על חורבן יהדות פולין בשם דזיקע גאס ("רחוב דז'יקה") (5). ניתן היה לשער שיוסף הייבלום הוא שהציע לאלתרמן הצעיר להכניס לשירו את שמו של הרחוב הוורשאי שבו גדל וממנו הגיע ארצה. ורשה הדלה והעגומה מתוארת בשיר זה של אלתרמן, מעשה "עולם הפוך", בתיאור אורבני מרהיב-עין שבו ניצתים "אורות הפוך" לעת ערב ("הַנֵּה הָעִיר אֶת אֲוֵרוֹתֶיהָ כְּכָר הַדְּלִיקָה"). (6).

ואולם, המציאות העובדתית שנתבררה לי עולה על כל דמיון: דווקא ברחוב דז'יקה הוורשאי, בו ולא ברחוב אחר, פתח יצחק אלטרמן, אביו של המשורר (שעדיין איית את שמו בטי"ת), את גן הילדים העברי ואת הסמינר העברי לגננות שבניהולו. באותו בית התגורר גם אליעזר-לודוויג זמנהוף, יוצר שפת האספרנטו, שחלם חלום אוטופי בדבר שפה יחידה ואחידה שתשמש את האנושות כולה.

זמנהוף האמין, מתוך אידיאליזם ותמימות אוטופית, שאם כל העולם ידבר באותה שפה לא תהיינה בו מלחמות דמים. בעצם גם פזמונו של אלתרמן על רחוב דז'יקה הוורשאי, שאליו נקלע סעדיה התימני (שמושגיו לקוחים כאמור מאגדות עם ומסיפורי "אלף לילה ולילה"), מלא ברעיונות אוטופיים בדבר חזרה אל עולם שבו עדיין לא נתגבשו מחיצות בין בני האדם. שנים רבות לפני רעיון "כור ההיתוך" הבן-גוריוני איחד כאן אלתרמן מזרח ומערב, וזינוג את סעדיה התימני עם חביבה הוורשאית.

אך לא רק בספירה האנושית מתאחדים כאן מזרח ומערב, אלא גם בתחום הלינגוויסטי, כיאה לדיאלוג הנערך ברחוב דז'יקה שבו נולדה שפה חדשה – שפת האספרנטו. סעדיה מדבר כאן על 'גוזזתרה' הלקוחה מיוונית עתיקה (יוון של העולם העתיק היתה קצה-מערב – מקומם של "איי הים") ובנשימה אחת הוא מזכיר את ה'אפיריון' הלקוח מן השפות השמיות העתיקות של המזרח.

משה וילנסקי
כנראה משנות ה-50.
מתוך ויקיפדיה

גם השם "חביבה" (במלעיל), שמה של האישה האהובה, שהיה שם-פרטי שכיה ומקובל בשנות השלושים והארבעים, מאחד מערב ומזרח, בהיותו תרגום של השם האירופי "לובה" ושל השם המזרחי 'חבובה' (האחרון שימש לימים את קישון ביצירתו "סלאח שבת", שבו שמו של הגיבור הוא משחק מילים מחוכם על המילים האירוניות: "סֶלַח שְׁבָאֲתִי").

יוצא אפוא שאפילו השם "חביבה" – שמה של האישה האהובה – עשוי לשמש גשר בין מערב ומזרח (אילו היה "חביבה" כינוי חיבה בעלמא, ולא שמה הפרטי של האהובה, היתה מילה זו נְהֶגֶת במלרע, ולא היתה משמשת את אלתרמן כחרוז ל"תל-אביבה"). גם הלחן – לחנו של משה וילנסקי – הבנוי בעיקרו ממערך מלודי אירופי משלב פה ושם מוטיבים מזרחיים אחדים בקטעי המונולוג של סעדיה. (7).

זמנהוף רצה לאחד את העולם, והנה העולם מתאחד לנגד עיני הצופים של תיאטרון "המטאטא": צעיר תימני בשם "סעדיה" מפלשתינה-א"י מחזר בלהט אחרי צעירה בשם "חביבה" מרחוב דז'יקה בוורשה, ומבטיח לה להוריד למענה את השמיים לארץ. הוא מצייר לפניו ציור אוטופי ורוד על החיים בארץ-ישראל, אף בונה למענה ארמונות באוויר, אם אך תסכים להיות שלו. מבלי שהדברים ייאמרו בגלוי, דומה שהוא מציע לה להיות אשתו החוקית (ולא הפיקטיבית), הגם שהצעה כזו אינה נזכרת כאן במפורש.

חרף הנסיבות העגומות שהובילו את הזוג אל מעשה-הבדייה, לפנינו סיטואציה משעשעת למדי: סעדיה נשלח לוורשה על-ידי מוסדות היישוב לשאת אישה יהודייה בנישואים פיקטיביים ולהביאה ארצה.

ואולם, אָרוֹס יורה בו חֶצִי אהבה, והוא מסתובב כסהרורי, אחוז תשוקה להפוך את הפיקציה לקשר בר-קיימא. חביבה, לעומת זאת, עומדת בשתי רגליה על קרקע המציאות, ואינה נענית לחיזוריו הנרגשים (ובמקביל, היא אינה מוותרת על האפשרות לקבל מהמחזר הנלהב זוג נעליים ראוותני). סעדיה מוסיף ומכביר עוד ועוד גוזמאות, כדי הדמיון הטובה עליו, ומתאר לפני חביבה תמונה דמיונית שבה היא ישובה על גוזזטרת פֵיתו כבת-מלך מסוככת באפיריון, מוקפת בעשרים עבדים כושים הממלאים את כל משאלותיה ומנפנים מעליה מניפות...

ואז, אט-אט ובלי כוונה תחילה, צפה ומתגלה לפתע-פתאום האמת הבלתי מצודדת, שכן סעדיה התמים אינו זהיר בלשונו. הוא רוצה לתאר לפני אהובת-לבו את הארץ בתיאורים מפתים, אך הפתוס של ההבטחות מרקיעות השחקים מתחלף עד מהרה בכּתוּס (bathos) ומסתיים בנפילה מן הגבהים אל קרקע המציאות. סעדיה משתדל לתאר תיאור אוטופי של איזו "אֶלְדוֹרדו" אגדית, אפופת חלומות מוזהבים, אבל אגב-גררא הוא מגלה לאהובת לבו את האמת לאמיתה: את פגיעה של ארץ ישראל. מבלי משים צפה ועולה המציאות כהווייתה, וזו אינה משובבת נפש, ועיקרה: קדחת, זבובים, יתושים...

מה עלה לימים בגורלם של סעדיה התימני וחביבה הפולנייה? את זאת לא גילה אלתרמן בפזמונו "אתה חכיֶת לי". קהל הצופים והקוראים לא ידע אם דרסה האישה המחוזרת את מחזרה הנלהב בעקביה הגבוהים, כבשיר האלתרמני הגנוז "ניחוח אישה". גם לא נדע אם ביטל הזוג את הסכם הנישואים עם בואו ארצה; אם התרצתה חביבה לחיזוריו הנמרצים של סעדיה.

אלתרמן אף לא סיים את פזמונו בסוף טוב ומתקתק בנוסח: "והם חיו באושר ובעושר עד היום הזה." הוא העדיף סוף פתוח, והשאיר את עתידם של בני הזוג לזוט בערפל.

הערות:

1. באתר שלונסקי מובאת האנקדוטה הבאה: "מעשה באברהם שלונסקי שנשאל: וכיצד תתרגם ללשוננו את המילה 'פלירט'? – השיב: רצונכם – דרך-עגב, רצונכם – מיטה חטופה." למעשה, ההצעה השנייה – "מיטה חטופה" – מתאימה יותר למה שמכונה בימינו בשם "סטויץ".
2. צירופם של המושגים המופשטים 'שמחה ואושר' לשם-העצם המוחשי 'זוג נעליים' הוא צירוף זאוגמטי מובהק. "זאוגמה" – מילה יוונית שממנה נגזרו המילים העבריות "זוג" ו"זיווג" – היא צמד מילים, או מושגים, שאינם מתאימים זה לזה מן הבחינה הדקדוקית, או הלוגית. כאן לפנינו צירוף אי-לוגי המוריד את הבטחתו של הגבר אל קרקע המציאות. כאן גם מתממשת האטימולוגיה של המילה "זאוגמה" = "זוג", "זיווג", שהרי מדובר כאן בסגנון זאוגמטי על זוג רומנטי ועל זוג נעליים. את המונח "זאוגמה" הוספתי לראשונה לחקר אלתרמן בספרי "עוד חוזר הניגון" (תל-אביב 1989), עמ' 99-104.
3. ראו ברשימתו של אופק בר-און, שבה מסופר כי: "בזמן שכל העצים מבלבלים וחושפים את פריחתם, התאנה מוציאה עלים חדשים ובחיקם בליטות קטנות, קשות וירוקות שהולכות וגדלות וחלקן מבשילות לפרי המתוק המוכר. תאנה בסנינית זה ווו-הוא-גוו, והמשמעות של השם היא 'פרי ללא פרח'." רשימה זו התפרסמה גם בכתב-העת לילדים עיניים (אוקטובר 2011), וראו: <https://sites.google.com/site/lakatimi/articles/where-does-the-fig-blossom-hide>
4. וייתכן שהתאנה כאן היא זכר לעלה התאנה שכיסה את מבושיהם של אדם וחיה בגן העדן (שהרי סעדיה מבטיח לחביבה גן-עדן עלי אדמות); ואולי הוא זכר לדברי הפיתוי הארוטיים של הדוד לרעיה במגילת שיר-השירים: "התאנה חנטה פגיה והגפנים סמדר נתנו ריח קומי לך רעיתי פתי ולכי-לך" (שיר"ש ב', י"ג).
5. כשנה לאחר ביצוע שיר פזמון זה של נתן אלתרמן, פירסמה תלמידתו של אביו, המשוררת קדיה מולדובסקי (שאלתרמן תרגם לימים את שירה הנפלא על החייט היהודי ומשפחתו ברוכת-הילדים תחת הכותרת "גלגולו של מעיל") – את ספר שיריה "דזשיקע גאס" [רחוב דז'יקה], 1936.
6. זהו המקור של השורות בשירה של תרצה אתר "ערב חג" המוקדש לזכרו של אביו: "פָּבֶר עָרֵב, / הָעִיר אֲוֹרֹתֶיהָ הַדְּלִיקָה."
7. בראיון שערכו פרופ' אדוין סרוסי וד"ר טלילה אלירם עם משה וילנסקי, סיפר המלחין שלנוכח ריבוי פזמוני תימן שחיבר למילותיו של נתן אלתרמן הדביקו לו את הכינוי "התימני מורשה".